

Haugianismen - en utviklingsfaktor i Nord-Østerdal?

I år er det 250 år siden Hans Nielsen Hauge ble født (1771-1824), og det feires med et nasjonalt jubileum. Stadig flere interesserer seg for haugianernes verdier og holdninger. Bevegelsen stod sterkt i Nord-Østerdal. Hva kan være arven etter de såkalte «leserne» eller «de vakte» i Fjellregionen?

Hans Nielsen Hauge - mannen som skapte det moderne Norge

Mange forbinder Hans Nielsen Hauge kun med forkynnelse og pietisme. Historikeren Karsten Alnæs beskriver ham som en av de mest betydningsfulle personlighetene i norsk historie. Dag Kullerud omtaler Hauge som norgeshistoriens mest betydningsfulle gründer og samfunnsbygger. Flere mener at han la grunnlaget for demokratiet og parlamentarismen. Det overordnede for Hauge var å bekjempe fattigdom og uvitenhet. Han etablerte over 30 virksomheter. Haugianerne var pionerer på flere områder, for eksempel bedriftsetablering, innovasjon, folkeopplysning, kultur, åndsliv og velferd.

Smedshaug og Rian (2021) hevder at Hauge forandret Norge i løpet av åtte intense år. Fra hans egen vekkelse i 1796 til han ble arrestert for siste gang i 1804. Hauge stod opp mot det diktatoriske eneveldet i Danmark-Norge, og startet den første folkebevegelsen. Han la stor vekt på at haugianerne skulle ta samfunnsansvar. Hauge var en forkjemper for ytrings-, forsamlings- og religionsfrihet. Dette er nedfelt i FNs verdenserklæring om menneskerettigheter, som igjen er innlemmet i de nylig vedtatte bærekraftmålene. Det var organisasjonsforbud, sensur og sterk næringsbegrensning. Konventikkelplakaten av 1741 innebar at presten, kateketen eller en annen person som presten hadde godkjent måtte være til stede på samlinger. Kvinner kunne ikke delta uten tillatelse fra mannen. Menn og kvinner kunne ikke være på samme møte. Det var forbudt å reise omkring alene eller sammen med andre. Særlig kvinner og ugifte skulle holde seg hjemme. Hauge ble blant annet dømt for å ha brutt Konventikkelplakaten.

Haugianerbevegelsen ble en stor folkebevegelse og maktfaktor, og dermed en trussel mot det bestående. Hauge ble omtalt som en farlig opprører. «Leserne» ble holdt under oppsyn og forfulgt.

Bedrifter og virksomheter

Devold ble startet av haugianere, og var den første industribedriften i Europa som hadde hydroelektrisitet, telefon og glødelampe. Bedriften benyttet ny teknologi, og ble ledende når det gjaldt foredling av ullklær. Haugianeren Peter Møller utviklet oppskriften til Møllers tran. Han var blant verdens første Omega-3 produsenter med sitt trandamperi. Hauge etablerte blant annet kornmøller, bokbinderi, handelssteder, gruver, gjestgiveri, spinneri, saltkokeri og papirfabrikker. Han sysselsatte kvinner, eldre og mennesker med nedsatt funksjonsevne. Alle var like mye verdt, og han praktiserte et inkluderende arbeidsliv. Kjernen i lederskapet var empowerment eller myndiggjøring. Hauge bygde sosiale boliger, barnehager, lokalsykehus, kirker og bedehus. Han sikret likelønn, trygdeordninger, tiltak for arbeidsledige, stipendordninger for arbeidere og deres barn. Hauge var med andre ord i forkant av offentlige myndigheter.

Virksomhetside

Hauges virksomhetside var at det skulle produseres varer som samfunnet hadde behov for, men samtidig ha en sosial funksjon. Videre mente han at virksomhetenes overskudd skulle reinvesteres for å skape bedre vilkår for arbeiderne, og for å hjelpe fattige og vanskeligstilte. Hauge tok et oppgjør med materialisme. Han mente at eiendom, kapital, evner og arbeidskraft skulle forvaltes slik at det fikk positiv virkning for fellesskapet, både i det haugianske nettverket og storsamfunnet. Det var viktig for ham at organisasjonskulturen skulle preges av verdier, selvstyrte medarbeidere og et godt

arbeidsmiljø. Haugianerbevegelsen bidro til at mange etter hvert turte å stole på egne krefter og handle på selvstendig grunnlag.

Fengsling

I perioden 1799-1804 ble Hauge fengslet ti ganger. Da han ble fengslet i 1804 ble han ikke løslatt før i 1814. I løpet av det første året fikk han komme ut i frisk luft kun tre ganger. Han satt på isolat under svært strenge betingelser. Det langvarige fengselsoppholdet påførte ham fysiske og psykiske helseproblemer. Rettssaken varte i 10 år. 600 personer fra hele landet ble innkalt og forhørt på grunn av mulige forbindelser til haugianerbevegelsen.

Forfatterskap

Høiden (2021) hevder at antall trykte bøker i forhold til folketallet gjorde Hauge til Norges mest leste forfatter fram til 1960-tallet. I tillegg skrev han over 5 000 brev til haugianere. I følge Høiden har Riksarkivet bevart 2 000. Huges forfatterskap ble sett på som politisk farlig fordi skriftene og bøkene svekket embetsmannsveldet. Etter fengslingen i 1804 ble bøkene beslaglagt eller ødelagt. Mange gjemte bøker og skrifter på loftet, i kjelleren og under steiner. Videre ble møtene forbudt, og lekpredikantene måtte holde seg hjemme fram til 1814.

Hauges kvinnesyn

Hauge var for likestilling mellom kjønnene, noe som var et radikalt standpunkt på den tiden. Han var først og fremst opptatt av likeverd. Ett av de mest sentrale trekkene ved haugianerbevegelsen var at kvinner ble bemyndiget av trygge, ydmyke menn. Mange var i 20-årene. De ble ledere og veiledere på ulike områder. Jentene og kvinnene gikk til fots over hele landet, ofte to og to. De ble offentlig kritisert fra prekestoler og forfulgt. Alle kunne lese, og de fleste hadde lært seg å skrive. Mange kom fra gårder.

Haugianerbevegelsen i Nord-Østerdal

Haugianerbevegelsen stod sterkt i Nord-Østerdal, og utmerket seg med kvinners fremtredende rolle. Det gjelder blant annet Sara Oust (1778-1822) fra Vingelen, Kirsten Fossen fra Kvikne, Guri Holen fra Tynset og Sigrid Steien fra Alvdal. Sara omtales som kanskje den mest kjente og avholdte av pionerpredikantene i Norge. Hun var haugianernes leder i Nord-Østerdal.

De første årene var bevegelsen sterkest i Vingelen. I Alvdal var Storsteigen søndre (Nystuen) sentrum for haugianerne de første årene. I følge Bakken (2011) reiste Ole Avlesen Lillesteien noe sammen med Hauge. Huges enke, Ingeborg Marie Olsdatter Hauge, ble gift med Christen Dahler. De flyttet til Neby, og drev en tid gården Nylænd nedre. Datteren Helene giftet seg med Melchior Tangen. Deres hjem ble et samlingspunkt for haugianerne. En av de første haugianerne i Tyllidalen var Ole Øverby. Bakken skriver at han besøkte Hauge i fengselet på Bretvedt. På Kvikne ble hjemmet til Hans Hansen Fossen og Mette Simensdatter Fossen et møtested.

Haugianeren Peder Tangen flyttet fra Stange til Neby i 1811. Nordeng (2020) skriver at han tok over gården og gjestgiveriet på Neby Østre. Det fantes muligens et haugianermiljø på Neby fra før. Stedet utviklet seg til et kraftsentrum. Finne (2000) omtaler ulike foreninger. Det ble startet en leseforening som fikk navnet «Selskabet for religiøse Skrifers Læsning». Ved nedleggelsen i 1843 var det tilsammen 97 medlemmer fra Tynset, Alvdal og Tyllidalen. Tynset hadde lærerskole i perioden 1862-1868, og deretter videregående skole med allmennfag. I 1875 ble Ynglingeforeningen stiftet. De arrangerte juletreffester, skirenn, sammenkomster på 17. mai med mere. Det var temamøter om blant annet Bjørnstjerne Bjørnson, målsaken og avskaffelse av dødsstraff. Andre foreninger var Tønset Fremskridtsforening, Læseforeningen Fram og Tønset Missionskvindeforening. Hans Nielsen Huges sønn Andreas var prest. Han besøkte Tynset i 1851 og holdt preken i kirken.

Etter at gruvedriften i Vingelen hadde ligget brakk i flere år, startet haugianerne opp igjen virksomheten i 1804.

Det er en forbindelseslinje mellom haugianer- og thranebevegelsen. Ryalen (2017) skriver at Thranebevegelsen i Hodalen ble stiftet i 1851 av Esten Estensen Øyen. I «Hodalen i 350 år» blir han omtalt som haugianer. Foreningen hadde 20 medlemmer allerede ved oppstart. Etter landsmøtet i Christiania i 1851 slo myndighetene til mot bevegelsen. Esten Embretsen Trøan fra Os var en av de 133 som ble kjent skyldig i å være en trussel mot statens sikkerhet. Han ble dømt til tre års tvangsarbeid. Trøan hadde blitt valgt til å representere arbeiderforeningen på Røros, Os og Tolga. Det kunne være foreninger i ulike grender.

Bønder

Norge var et standssamfunn. Rundt 90 prosent levde av jordbruk, fangst, fiske og noe bygdehåndverk. Hauge kjempet for bedring av bøndenes levekår. Videre la han vekt på å utvikle og forbedre jordbruket gjennom kunnskapsformidling og samarbeid mellom bønder. Landbrukssamvirket som vokste frem på 1800-tallet er en arv etter haugianerne. Hauge mente at det ikke måtte drives rovdrift på skogen. Han anbefalte grønnsaks- og potetdyrking. Kompost kunne lages av tang og tare. Hauge la grunnlaget for bondeopprøret- og politikken. Jon Simensen Grue representerte bønder på 1800-tallet. Da formannskapsloven ble innført i 1837 ble sogneprest Svend Stenersen valgt som den første ordføreren. Fra 1840 til 1847 vekslet Grue og Thore N. Røe på vervet som ordfører i Tolga. Dette ifølge Siemensen og Pedersen (2021). Begge var lærere og kirkesangere.

Haugianere på Stortinget

Haugianerne på Stortinget arbeidet blant annet for sterk kontroll av embetsmennene, større innflytelse over innenrikspolitikken og lokalt folkestyre. De ønsket for eksempel satsning på landbruksutdannelse, lavere porto på aviser og statsstøtte til bibliotek. Flere haugianere deltok på Eidsvoll i 1814. Det foreligger ulik informasjon om hvor mange stortingsrepresentanter som var haugianere. Noen mener at det var minst 56 i perioden 1814-1880.

Lese- og skrivekulturen i haugianerbevegelsen

Ett av fellestrekkene ved det haugianske familielivet var lese- og skrivekulturen. Hjemmene fungerte blant annet som bibliotek og skolestue. Nord-Østerdøler er et lesende folk som er opptatt av læring. Kommunene har gode skolerresultat, og utdanningsnivået er relativt høyt. Det er stor aktivitet innen sang- og musikk. Kan lese- og skrivekulturen samt sang og musikk være en arv etter haugianerbevegelsen?

Hauge så det som svært viktig at befolkningen skulle ha god allmennekunnskap. Det ble drevet en omfattende lese- og skrivetrening samt fagopplæring. I følge Høiden (2021) organiserte haugianerne skriveskoler lenge før skoleloven av 1827. Det var en haugianer som skrev det første utkastet til skolelov. Siemensen og Pedersen (2021) sier at haugianerne iverksatte et reformprogram når det gjaldt både innhold og organisering. Hauge besøkte ofte skolen dit han kom, og mange lærere ble haugianere. Han ønsket å styrke lærernes posisjon, inklusive lønn. Hauge bidro til fremveksten av et sterkt organisasjonsliv fordi folk fikk trening i å lese, skrive og tale. Kvinnene i bondesamfunnet hadde bedre skriveferdigheter enn det som var vanlig blant kvinner.

Ingrid Petronille Røe
2021

Litteraturliste

- Bakken, A. O. (2011). «Haugianerne i Nord-Østerdal de første årene og lederen Sara Oust 1778-1822». Revidert utgave. 2011.
- Bakken, A.O. (2017) (red). «Hodalen i 350 år». 2017.
- Finne, P. M. (2000). «Haugianismen som utviklingsfaktor i Nord-Østerdalen». Årbok for Nord-Østerdalen 2000.
- Gjermundsen, J.O. (1999). «Bygdebok for Os. Bygda og folket. Bind I». 1999.
- Golf, O. (1998). «Den haugianske kvinnebevegelse». 1998.
- Golf, O. (2006). «Vekkerøst fra kvinner i Hans Nielsen Hauges fotspor». 2006.
- Riiser Gundersen, T. (2021, 27. mars). «Folkeleseren». Klassekampen.
- Haukland, L.H. (2015). «Det haugianske familielivet». I S. Ravnåsen (red.) «*Ånd og hånd. Hans Nielsen Hauges etikk for liv og virke*». 2015.
- Hermansen, E. (2021, 19. juni). «Hauges prinsipper for et ansvarlig næringsliv». Vårt Land.
- Høiden, S. (2021). «Hvem var han?». I Siemensen J.O. og Pedersen A.J. (2021). «*Hans Nielsen Hauge. Alt eller intet*». 2021.
- Kristjansson, M. (2021, 27. mars). «Småårsfolkets profet». Vårt Land.
- Krohn, R. (1963, 22. august). «På sporet etter haugianere i Østerdalen». Hamar Arbeiderblad.
- Nordeng, J.I. (2020). «Neby og hematesia 1700 og 1800 tallet. Artikkelsamling». 2020.
- Salbu, S. (1990). «Kvinner med tæl». Årbok for Nord-Østerdalen. 1990.
- Ryalen, L. (2017). «Emigrasjon og annen utflytting fra Hodalen». A.O. Bakken (red). «*Hodalen i 350 år*». 2017.
- Siemensen J.O. og Pedersen A.J. (2021). «Hans Nielsen Hauge. Alt eller intet». 2021.
- Smedshaug, C. A. og Rian, Ø. (2021, 19. mai). «Frihetskjemperen». Klassekampen.
- Valderhaug, H. (2021, 14. juni). «Verdier for vår tid». Kommunal Rapport.
- Wiig Sjursen, F. (1997). «Den haugianske periode (III), 1796-ca 1850 : nr. 5 : Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur- og opplysningsarbeid». Kapittelet «Kvinnens stilling innen den haugianske legmannsbevegelse». 1997.